

Pēdējoreizi rediģēts 2011.gadā.

Jānis Endzelīns

Jāņa Endzelīna – izcilā valodnieka - mūžs sākās sestdienā, 1873. gada 22. (10.) februārī, divos pēcpusdienā un noslēdzās naktī uz sestdienu, 1961. gada 1. jūlijā plkst. 01:00, Koknesē. Apglabāts tika 4. jūlijā, Rīgā, Raiņa kapos.

Jānis Endzelīns acīmredzot jau bērnībā ietekmējies interesei par savu valodu no Mičkēna gaitnieces, kas nav baznīcā gājusi, un runājusi bagātā, tīrā tautas izteiksmē. Pēc Kauguru pamatskolas un Valmieras apriņķa skolas beigšanas, kad mācījies Rīgas klasiskajā ģimnāzijā, apguvis lietuviešu valodu (J. Endzelīns saka gan – leišu, jo latviešu senākos rakstos, kā Dainās, cita nosaukuma šai tautai nav) un grieķu un latīņu valodas pat tik labi, ka varējis tajās dzejot. 1893. gadā sākušās viņa klasiskās filoloģijas studijas Tērbatas universitātē. Tolaik nevienā no mācību iestādēm nav baltu valodu studijas, tāpēc Jānis Endzelīns studē slāvu. 1900. gadā viņš beidz šīs studijas, bet palicis Tērbatā strādāt līdz 1909. gadam, kad dodas uz Harkovu.

Latvijas valstij nodibinoties, 1920. gadā Endzelīns atgriežas dzimtenē un strādā Universitātē, kur organizē baltu filoloģijas nodaļu. Pēc viņa ierosmes dibina Filologu biedrību un Latviešu valodas krātuvi.

Pēc Otrā pasaules kara līdz 1950. gadam viņš universitātē vada Latviešu valodas katedru, ir LPSR ZA Valodas un literārā institūta Valodas daļas, vēlāk Vārdnīcu sektora vadītājs.

Pateicoties savam izcilajam devumam starptautiskas nozīmes pētījumos par baltu valodu vēsturi un to sakariem ar citām indoeiropiešu valodām, Jānis Endzelīns daudzu Eiropas valstu ZA, universitātēs un Zinību biedrībās iecelts par goda biedru, un bez viņa darbiem neiztiek neviens indoeiropiešu valodu saimes pētnieks. Sevišķu vērību Endzelīns pievērsis latviešu valodas kopšanai, ir ortogrāfijas pamatu veidotājs. Piemēram, viņa darināti jaunvārdi ir – aizstāt, apgāds, atbilst, dotumi, esme, ietekme, ietve, iznīrelis, jutoņa, klātie, labestība, laimests, lūgsna, necils, nedegams, pagaisme.

Darba dižumā **Jānis Endzelīns** un Krišjānis Barons ir līdzinieki. Viņi ir izglābuši no neziņas, niecināšanas un aizmiršanas īsti latvisku valodu un gadsimtiem darinātas un vētītas tautas gara vērtības. Lai kādos neceļos aizvedinātu valodas un dzejas nebēdnieki, mēs nu vienmēr varam

Pēdējoreizi rediģēts 2011.gadā.

atgriezties pie dzidriem avotiem, kādus atrakuši un paliekamā mantojumā mums atdevuši abi latvju milži.

"Pie Endzelīna vārda paskaidrojuma nevajag" ("Endzelin's name needs no introduction") — tā, latviski pārtulkojot, sākas Amerikas žurnālā "Language" 1951. g. recenzija par viņa grāmatu "Baltu valodu skaņas un formas". Arī Latvijā ne mazums par Endzelīnu ir jau rakstīts. Bet sabiedrībā nebūt nav vēl īsti atskārsts, cik milzu daudz viņš veicis valodniecības un reizē savas tautas nākotnes labad. Tiek atkārtots citu zemju apstākļos dzimis spriedums, ka rakstniekiem un nevis valodniekiem esot galvenā loma un lielākie nopelni literārās valodas izkopšanā. Citur tā droši vien ir. Bet mūsu zemē, kur latviešu valoda gadsimtiem māкта svešinieku varā un dzimtās valodas izjūta citu valodu ietekmē trulināta arī rakstniekiem, ir gan otrādi jau kopš Alunāna un Kronvalda laikiem.

Ko paveic Endzelīns, baltu valodu ievērojamākais pētnieks? — Viņš uzmeklē svešinieku nesabojātas latviešu valodas vērtības tautā, savāc tās, izpētī un paceļ pasaules zinātnes augstumos. Endzelīns arī nokārto uz drošiem pamatiem visus galvenos valodas prakses jautājumus. Viņš izstrādā latviešu valodas struktūrai atbilstošu rakstību — "ortografiju, kuŗai ir tādi pārākumi, ka tās dēļ citas tautas varētu latviešus apskaust", kā aizrādījis vācu valodnieks E.Hermanis rakstā "Cienīsim tos, kas cienību pelnī" (Latvis, 1930.13.IV). Endzelīns tīra un izkopj literāro valodu, tā ka tā kļūst ērti un pilntiesīgi lietojama ikvienā zinātnes un kultūras dzīves nozarē. Protams, te nopelni ir arī citiem valodniekiem un gara darbiniekiem.

Vēl pieminams svētīgais profesora Endzelīna personiskais paraugs, kas virzīja jauno filologu audzi krietnībā, čaklumā un darba pamatīgumā.

Bet nu metīsim skatu uz Endzelīna dzimtu, kas devusi izcilus darbiniekus vairākās paaudzēs arī jau sen priekš viņa. Piemēram, Valmieras novada kauguriešu pirmās (1825. gadā dibinātās) skolas pirmais skolotājs ir valodnieka vecvectēvs — mātes mātes tēvs no Vecbrenguļu Saulītēm. "Pirmais skolmeistars Pēteris Saulīte, godīgs vīrs, labi bij tā laika rakstos mācījies un prata bērnus labi mācīt," raksta viņa pēcnieks skolotāja darbā.

Raugoties atpakaļ pagātnes tumsā, pirmās skopās ziņas pavīd piecas paaudzes priekš Jāņa Endzelīna un iesniedzas 17. gadsimtā. Tais laikos līdz pat 19. gadsimta trešajam gadu desmitam latviešu zemniekiem nav vēl uzvārdu. Ir tikai kristībvārdi nelielā izvēlē. Atšķirības labad tiem

Pēdējoreizi rediģēts 2011.gadā.

piesauc klāt māju vārdus, un tie vēlāk bieži vien kļūst par uzvārdiem. Kauguros mājvārdi pa vecam lietoti vienskaitlī (Mičkēns, Ķigulis, Zeibots). Baznīcas grāmatās un citos arhīvu dokumentos īpašvārdi ir rakstīti bez galotnēm, nevienādi un latviešu valodai šā tā pielāgotā vācu rakstībā. Piemēram, vēl pagājušā gadsimta beigās Kauguru pagastskolas "cenzūru ruļļos" (1882–1884) nākamais valodnieks ierakstīts šādi: Mitschken Jahn Endselin (arī: Endseliņ). Valmieras baznīcas grāmatā beigu –n vietā aplam ierakstīts –t. Šo uzvārdu pirmā ir dabūjusi viņa tēvtēva paaudze. Toreizējos dokumentos tas rakstīts bez burta d, un tāpēc valodnieka vecākais brālis, palikdams pie šā variantā, saucās Enzeliņš. Bet latviešu izrunā nz ir dabiski pārvērties par ndz, un jaunākais brālis tad nu ir Endzeliņš. Bet valodnieks Endzelīns (labodams minēto baznīcas grāmatas kļūdu) jau kopš skolas laikiem ir uzvārdā paturējis kauguriešiem raksturīgo –īn–, kas ir sens piedēklis, nevis –iņ– dialektāls pārveidojums. Un viņš sava uzvārda dēļ ir dabūjis šo to nemierīgu piedzīvot (par to jau žurnālā Baltistica IX/2, 122–123, kā arī M.Saules–Sleines rakstā Lvkj XV 158–160).

Kā liecina gan laikabiedru atmiņas, gan mūsu Valsts arhīva fondu (235, 199) un ģimenes arhīvu dati, kā arī profesora Endzelīna vecākā brāļa Hermana Enzeliņa raksti (Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā 1924 IX, 1928 XII un 1934. gadā izdotā grāmata par

Valmieras novada pagātni), viņu senči tēva līnijā nāk no kauguriešu Ķiguļa mājas. Šās dzimtas locekļi bijuši vieni no pirmajiem lasīt un rakstīt pratējiem. Piemēram, par Mārci (1762–1803) lasāma piezīme, ka viņš ir audējs un lasīt pratējs. Viņi bijuši arī labi dziedātāji un sava laika sabiedriski darbinieki — baznīcas pērminderi. Piemēram, kāds cits Ķiguļa Mārcis šai amatā jau 1739. gadā piedalījies Valmieras baznīcas vizitācijā; viņa mazdēls Mārtiņš dabūjis galu 1802. gadā Kauguru zemnieku nemieros.

Mārcis vārdā ir arī valodnieka tēvs (1819–1901). Lai gan skolā viņš neesot gājis ne dienu, tomēr bijis labs rēķinātājs, liels dziedātājs un hernhūtiešu brāļu draudzē teicējs. Viņš Mičkēnā vispirms kalpo par priekšpuiši, vēlāk tur ieprecas un no muižas (par 6000 zelta rubļiem) izpērk šo māju dzimtīpašumā. Kļuvis atraitnis, viņš otreiz precas ar Kristīni Grasmani (1842–1917), un viņu vidējais dēls Jānis ir nākamais valodnieks.

Valodnieka mātes Kristīnes Grasmanes senči mātes līnijā nāk no Vecbrenģuļu, bet tēva līnijā no Valmieras pagasta. Viņas tēva tēvs Dāvis (1758–1808) saimniekojis Valmieras pagasta Rāceņa

Pēdējoreizi rediģēts 2011.gadā.

mājā, bet Dāvja dēls, 1798. gadā dzimušais Pēteris, kādu laiku bijis Valmieras mācītāja muižas dārznieka amatā un dabūjis uzvārdu Grasmanis. Otrā laulībā Pēteris Grasmanis precējies ar jau pieminētā Kauguru pirmā skolotāja meitu Mariju Saulīti (valodnieka mātes māti). Viņiem bijuši pieci bērni. Ievērojami kļuvuši viņu trīs meitu pēcnācēji: Kristīnes dēli Jānis Endzelīns un Hermanis Enzeliņš, Lienes dēli Jānis Asars un Hermanis Asars (miris Sibīrijas spaidos 1942. gadā) un Annas dēls Arturs Salaks — valodnieka brālēni. Arī nākamajās paaudzēs te daudz talantu, piemēram, Annas mazdēli ir komponists Vilnis Salaks, koktēlnieks Uldis Salaks, bet viņas mazmazdēls ir pianists Renč (Reinis) Salaks, tāpat sirds un plaušu chirurģs Ojārs Alekssis un mazmazmeita Jelgavas tautas teātra režisore Inta Alekse.

Jāņa Endzelīna vecāki abi bijuši ārkārtīgi strādīgi un taupīgi, jo citādi jau nebūtu varēts izpirkt no muižas māju par dzimtu un izskolot bērnus. Tēvs bijis liels un brašs augumā, miermīlīgs, bet pacietas dabas. Viņš Mičkēna (pa vecam mežsargmājas) ne visai devīgo, vairāk krūmiem aizaugušo, neiekopto zemi padarījis auglīgu neatlaidīgā zemnieka darbā. Krūmus līzdams un lietaskokus saudzēdams, viņš atstājis pēc sevis vērtīgu mežu un kokiem rotātu mājas apkārtni.

Māte Endzelīnam bijusi pamaza augumā, par tēvu daudz jaunāka un maigākas dabas, viesmīlīga, liela grāmatu mīļotāja un ļoti čakla. Viņa mūžam rosījusies darbā un pratusi derīgi izmantot ik brīdi. Ceļā dodoties, viņai arvien adīklis bijis līdz, pat uz dēla kāzām braucot; stāsta, ka viņa esot adījusi, pat kājām iedama uz Valmieru. Ziemsvētkos viņa arvien apdāvinājusi saimes ļaudis ar pašas adītiem cimdiem un zeķēm. Profesors Endzelīns kādreiz teica, ka viņa māte bijusi ļoti sievišķīga, kas izpaudies līdzjutībā un rūpēs par citiem. Gājēju ļaudis Mičkēnā dzīvojuši ilgus gadus, jo saimnieki bijuši labi un nedienās palīdzīgi, kā liecina atmiņu stāstījumi.

Valodnieka vecāku pirmais dēls Hermanis (1867–1953) pēc Valmieras apriņķskolas beigšanas uzņemas tēva saimniecību un vēlāk kļūst arī sabiedriska darbinieks, labi saprotas ar Kārli Ulmani, organizē zemkopju biedrības un nododas dzimtā novada senatnes pētīšanai. Mičkēna saimniecībā tad lietpratīgi strādā jau viņa dēls un vedekla, agronomi pēc izglītības. Kaŗa beigās visi dodas trimdā.

Valodnieka jaunākais brālis Augusts (1879-1964) izglītojies tirdzniecības skolā un Beļģijā studējis, gatavodamies par kalnu inženieri.

Pēdējoreizi rediģēts 2011.gadā.

Savu vidējo dēlu Jāni (1873-1961), kas jau piecu gadu vecumā esot pratis lasīt Bībelē, ļoti dievbijīgie vecāki cer dienās redzēt mācītāja amatā. Kad nu viņa izglītības gaitas ievirzās nevis teoloģijas, bet filoloģijas fakultātē Tērbatas universitātē, sarūgtinātais tēvs sākumā pat neesot devis naudu šādām studijām. Tad topošo valodnieku pabalstījis vecākais brālis, un studenta spožie panākumi tēvu pamazām tomēr nomierinājuši. Jaunais filologs arī publicē savus klasikas atdzejojumus ar parakstu Kaugurietis.

Dižajam kaugurietim Jānim Endzelīnam ir trīs bērni: Melita (1907-1996), Lūcijs (1909-1981) un Līvija (1927). Valodnieka līdzšinējie pēcnācēji vairāk gājuši mākslas ceļu. Līvija Endzelīna ir gleznotāja. Darba stilā — pamatīgumā un patiesīgumā — viņa ir līdzīga tēvam. Viņas gleznas izstādītas arī ārzemēs. Par Līviju Endzelīnu 1987. gadā publicēta P.Savicka grāmata (P.Savickis. Līvija Endzelīna (Rīga, "Zinātne", 1987)). Viņas dēls komponists Imants Zemzaris ir savdabīgs mūsdienu nopietnās latviešu mūzikas pārstāvis, māca kompozīciju mūziķu jaunaudzei un publicē rakstus par mūziku un mūzikas dzīvi. Viņas dēla dēls Ingmars jau kopš skolas gadiem komponē, diriģē, ir ērģelnieks, piedalās konkursos un interesējas arī par valodām un teoloģiju.

Valodnieka dēls Lūcijs Endzelīns (1909-1981) jau Latvijas laikā ir pazīstams šachists un vēlāk kļūst starptautisks lielmeistars korespondencšachā. Miris trimdā Austrālijā. Viņa meita Māra Krieviņa ir rūpīga ģimenes māte. Viņas dēli Jānis un Raimonds beiguši Jelgavā Lauksaimniecības akadēmiju. Māra Krieviņa raksta arī dzejoļus, taču atturas tos publicēt (dzejolis par Līvijas Endzelīnas gleznu izstādi Valmierā gan parādījās turienes avīzē "Liesma", 1986.17.V).

Senču stiprās saknes joprojām dzen jaunas atvasītes Endzelīna dzimtā. Tās aplūkosim, kad būs paaugušās. Raksturīgi par šo dzimtu pateica Uldis Salaks: "Endzelīni ir mazrunīgi, atturīgi, bet iekšēji dziļi."

Piebildes

Šo rakstu par Endzelīnu un viņa dzimtu bija paredzēts publicēt un jau bija sākusies iespiest Latviešu valodas institūta izdevumā "Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs" (Rīga, 1999). Rakstu tomēr atraidīja tur nepiekāpīgi lietotās Endzelīna pareizrakstības dēļ. Saut šo rakstību Endzelīna vārdā mēdz, zinot, ka visvairāk ar viņa augsto zinātnisko lietpratību un plašo praktisko

Pēdējoreizi rediģēts 2011.gadā.

apredzi latviešiem radās moderna, konsekventa rakstības sistēma. To oficiāli lietoja Latvijas brīvvalstī. Arī svešvaru valdības to pieļāva vismaz Endzelīna grāmatu izdevumos.

Bet atmiņu grāmatas priekšvārdi vēstī, ka rakstība tajā esot "pieskaņota mūsdienu pareizrakstības noteikumiem". Patiesībā tā ir pieskaņota okupācijas režīma 1946. un 1957. gada rīkojumiem. Tie radīja regresu: pielāgodami mūsu Endzelīna rakstību neizkoptajai Krievzemes latviešu rakstībai, tie mūsējās kvalitāti nenoliedzami pazemināja un šai zemienē noturēja gadus 50. Tagad, atslābstot mankurtismam un atdzimstot pašu valstij un demokratijai, uzzeļ arī atskārta, ka sabojātā rakstība jāatlabo, un vairojas apgādi un autori, kam darbus arī Latvijā iespējams publicēt atkal Endzelīna rakstībā. Jo varmācība te vairs nav visvarena.

Irūniskā kārtā atmiņu grāmatā okupācijas laika rīkojumi ir uzturēti sīvā spēkā. Endzelīna rakstība ir atmesta (piem., 198. lpp.) arī citātos no viņa paša grāmatām. Bet tām nākt klajā viņa rakstībā atļāva pat padomju varasvīri. Tāpat uz Sibīrijas moku vietām sūtītās Endzelīna vēstulēs viņa rakstība (rokrakstā, piem.: ".. ch roniskas iesnas.., pret ku ņ ām..") atmiņu grāmatā nav pieļauta (skat. 272. lpp.).

Grāmata esot izdota "..Endzelīna 125. dzimšanas dienas atcerei". Ja svarīga paša Endzelīna atcere un viņa domas, piem., par godināšanas izpausmēm, tad jāatceras arī kāds viņa ieteikums zīmīgā brīdī. Kad Endzelīns pretojies ierasties savas 85 gadu jubilejas aktā, viņam kvēli sacījuši, ka padomju valdība taču gribot viņu g o d i n ā t. "Nu, tad lai ļauj atjaunot burtu ņ," ieteicis Endzelīns.

Tādējādi arī es publicēt atļāuju šo savu rakstu vienīgi tad, ja tajā tiek paturēta manis lietotā Endzelīna rakstība.

"Latvijas Vēstnesis", Nr. 119/120, 20.04.1999. Dr. philol. Rasma Grīšle